

الزامات توسعه آگاهی‌بخشی در جامعه اسلامی و تأثیر آن بر توسعه دفاعی

عباس اسدی^۱؛ داود فریدپور^۲؛ سیدوحید عقیلی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۳/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۲۰

چکیده

توسعه آگاهی‌بخشی در کشور به‌عنوان یکی از زیرساخت‌های توسعه، مهم و حائز اهمیت می‌باشد. تحقیق حاضر با هدف تبیین الزامات توسعه آگاهی‌بخشی در کشور به‌ویژه سازمان‌های نظامی و تأثیر آن در توسعه دفاعی به رشته تحریر درآمده است. این تحقیق از نظر هدف از نوع کاربردی است و از نظر روش جزء تحقیقات اکتشافی آینده‌پژوهانه می‌باشد که در دو مرحله انجام شده است. جامعه آماری شامل دو بخش مکتوب و خبرگی است که در بخش اول کلیه اسناد و مدارک مرتبط با موضوع و در بخش دوم تعداد ۲۰ نفر از خبرگان و اساتید حوزه ارتباطات اجتماعی و رسانه بودند که به روش هدفمند انتخاب شدند. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات در دو مرحله، از روش تحلیل محتوای کیفی و آمار توصیفی و استنباطی استفاده شده است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که الزامات توسعه آگاهی‌بخشی در چهار بعد: الزامات سازمانی، فن‌آوری، محتوایی و محیطی وجود دارد و همبستگی مثبت و معنی‌داری معادل ۰/۷۲۶ بین الزامات آگاهی‌بخشی و توسعه مبانی دفاعی وجود دارد.

کلیدواژه‌ها: توسعه، آگاهی‌بخشی، توسعه دفاعی، روش دلفی، آینده‌پژوهی.

۱- دانشیار دانشگاه علامه طباطبائی و نویسنده مسئول (رایانامه: assadiabbas1@gmail.com)

۲- دانش‌آموخته دکترای علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبائی

۳- دانشیار دانشکده علوم ارتباطات و مطالعات رسانه

مقدمه

انسان به‌عنوان موجودی مختار و آزاد آفریده شده و نیروی تعقل و اندیشه، او را از دیگر موجودات متمایز ساخته است. انسان، مختار است تا مسیر زندگی خود را انتخاب کند لازمه انتخاب صحیح، آگاهی و شناخت است، هر چه آگاهی انسان بیشتر باشد، قدرت تصمیم‌گیری و رهبری او در زندگی بیشتر است بنابراین آگاهی و شناخت، از عوامل مهم توسعه زندگی بشر به شمار می‌رود (یاوری وثاق، ۱۳۹۱: ۲۳). بسیاری از اندیشمندان جامعه‌شناسی از جمله معتمدنژاد (پدر علم ارتباطات اجتماعی ایران) معتقدند که؛ توسعه اقتصادی، سیاسی و فرهنگی زمانی تحقق می‌یابد که جامعه و افکار عمومی به رشد و بالندگی و خودآگاهی جمعی رسیده باشد و این مهم زمانی ممکن می‌شود که در همه جنبه‌های زندگی، آگاهی‌بخشی درستی به جامعه شده باشد؛ زیرا تا جامعه به شناخت و آگاهی نرسد و عقلانیت و واقع‌گرایی، جایگزین عقاید و باورهای نادرست در جامعه نشود، توسعه جامعه ممکن نخواهد بود (معتمدنژاد، ۱۳۶۹: ۲۱). به‌عبارت‌دیگر، مهم‌ترین منبع رشد و توسعه جوامع، بالا بردن سطح خردورزی، شعور و آگاهی افراد جامعه است. از این‌رو، سرمایه‌گذاری در زمینه افزایش آگاهی افراد جامعه، فرآیند توسعه کشورها را سرعت خواهد بخشید (یاوری وثاق، ۱۳۹۱: ۴۰).

پرسشی که در این خصوص به اذهان متبادر می‌گردد این است که توسعه چیست و چه ابعادی را دربرمی‌گیرد؟ مفهوم توسعه، پدیده‌ای چند بعدی است که همه جنبه‌های زندگی انسان اعم از اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و نظامی را دربر می‌گیرد. راجرز در تعریف توسعه می‌گوید: توسعه، نوعی تغییر اجتماعی است که در آن، ایده‌های تازه برای افزایش درآمد سرانه و ارتقای سطح زندگی، از طریق روش‌های مدرن تولید و بهبود وضعیت سازمان اجتماعی، به یک نظام اجتماعی داده می‌شود. راه الزامی تغییر از یک فرد سنتی به یک فرد مدرن، ارتباطات و پذیرش ایده‌های مدرن از سوی منابع بیرونی برای نظام اجتماعی است (سرواس، ۱۳۸۴: ۱۷) و به همین طریق فرآیند تبدیل یک جامعه سنتی به جامعه‌ای مدرن در همه ابعاد ذکر شده پذیرش ایده‌های نوین از سوی منابع بیرونی است که آن هم از راه آگاهی‌بخشی به جامعه منتقل می‌گردند. دین مقدس اسلام نیز ارزش بسیاری برای آگاهی فرد و جامعه قائل است. قرآن کریم آخرین کتاب آسمانی، حاوی معرفت و آموزه‌هایی در جهت تکامل و سعادت بشری است. محتوای آیات قرآن، جملگی در راستای نیل به معرفت و ارائه بینش و بصیرت به انسان و جامعه و جویندگان حقیقت است. از دلایل مهم اهمیت آگاهی در نظر دین اسلام همین بس که نخستین آیاتی که بر پیامبر اکرم

صلی الله علیه و اله نازل شده (آیات اول تا پنجم سوره مبارکه علق)، خداوند به علم و آگاهی اشاره نموده است؛ در تفسیر نمونه ذیل این آیات شریفه چنین آمده است: «موضوع بسیار جالب اینجاست در عین اینکه پیامبر (ص) امی و درس نخوانده بود و محیط حجاز را یکپارچه جهل و نادانی فرا گرفته بود نخستین آیات وحی تکیه بر مسئله "علم" و "قلم" است که بلافاصله بعد از نعمت بزرگ خلقت و آفرینش در این آیات ذکر شده است. در حقیقت این آیات از تکامل "جسم" انسان، از یک موجود بی ارزش به وسیله تکامل روح به وسیله تعلیم و تعلم و آگاهی سخن گفته شده است». اکثر مفسران قرآن کریم بر این اعتقادند که چنین شروعی در آغاز رسالت پیامبر (ص) نشان دهنده اهمیت آگاهی در زندگی انسان است. از دیگر نمونه‌های آیات قرآن کریم که به اهمیت آگاه بودن و تعقل کردن اشاره نموده‌اند می‌توان به آیات ابتدایی سوره مبارکه قلم اشاره نمود که خداوند به قلم سوگند می‌خورد؛ همچنین در آیه ۱۰ سوره مبارکه ملک می‌فرمایند: «و گفتند اگر ما به سخنان آنان گوش فرا می‌دادیم یا تعقل می‌کردیم، هرگز از یاران دوزخ نبودیم». به‌طور کلی، آگاهی موجب می‌شود انسان، تکالیف الهی را بشناسد و هدف حیات خویش را بداند و در این مسیر گام بردارد. خداوند علت سقوط بسیاری از تبه‌کاران را دوری از تعقل می‌داند.

درباره ضرورت آگاه‌سازی مردم در جامعه اسلامی امیرالمؤمنین (ع) در خطبه ۳۴ نهج‌البلاغه چنین فرموده‌اند: «ای مردم مرا بر شما حقی است و شما را بر من حقی؛ حقی که شما به گردن من دارید، اندرز دادن و نیک‌خواهی شماست، تعلیم شماست تا جاهل نمانید و تأدیب شماست تا بیاموزید» (سیدرضی، ۱۳۷۹: ۹۹) و در خطبه ۴۱ نهج‌البلاغه نیز در این باره چنین آمده است: «ما در زمانی زندگی می‌کنیم که بیشتر مردمش، بی‌وفایی و غدر را گونه کیاست می‌شمارند و نادانان نیز چنین مردمی را زیرک و کارگشا می‌خوانند. اینان چه سودی می‌برند؟ خدایشان نابود کند. مردم کاردان و زیرکی هستند که می‌دانند در هر کاری چه حیلت سازند، ولی امر و نهی خداوندی سد راه آن‌ها است، اینان با آنکه راه و رسم حیل‌گری را می‌دانند و بر انجام آن توانمند گرد آن نمی‌گردند» (همان: ۱۰۷). همچنین ایشان آگاه‌سازی مردم در جهت توسعه جامعه را از وظایف حکومت می‌داند.

توسعه تمام جنبه‌های زندگی انسان را در برمی‌گیرد و نظام اسلامی با اتکای به مبانی الهی و توحیدی و اصول متخذ از آن، جایگاه انسان را در فرایند توسعه، ترفیع می‌بخشد و این امر باعث می‌شود تا انسان، مدیر فرایند پیشرفت، مالک منابع و محصول تولیدی باشد (یوسفی، ۱۳۸۹: ۲۵۳). در سال‌های اخیر این رویکرد در مدل‌های جدید توسعه مثل توسعه انسانی نیز مطرح شده که

توسعه کشورها با این شاخص سنجیده می‌شود و در این نظریه انسان به‌عنوان یک موجود متفکر که توانایی ایجاد تغییر در محیط زندگی و فعالیت خود را دارد؛ محور توسعه قلمداد می‌شود (حسینی، ۱۳۸۷: ۱۴۷)؛ همچنین طبق فرمایشات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) نگاه اسلام به انسان، محور بودن انسان است (سخنرانی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مورخ ۱۳۸۹/۱۰/۰۹).

آمارتیا سن، یکی از پیشگامان نظریه‌پرداز نسل سوم توسعه نیز، انسان را محور توسعه دانسته است (نویخت، ۱۳۸۹: ۲۴۰). این محور بودن انسان در تمامی عرصه‌ها صادق است به ویژه در عرصه‌های دفاعی امنیتی که از دو جهت قابل طرح می‌باشد، از یک سو پایه و اساس صنایع و سازمان‌های دفاعی در درون سازمان هم‌چون سایر سازمان‌ها، انسان و کیفیت عملکردی اوست و از سوی دیگر "تولید امنیت" به‌عنوان مهمترین کارکرد سازمان‌های دفاعی، به عوامل انسانی برون سازمانی نیز وابسته است به این صورت که امنیت محصول مشترک هماهنگی و هم‌فکری و همکاری همه افراد یک جامعه است. به‌ویژه در نظام اسلامی که پایه و اساس هر حرکتی مردم هستند. حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در این خصوص می‌فرمایند: «من به نقش انسان و اراده و قدرت انسانی، ایمان زیادی دارم. این جزء اصول فکری ماست» (سخنرانی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مورخ ۱۳۶۸/۰۳/۱۹).

امروز بر کوشی پوشیده نیست که توسعه و پیشرفت در همه ابعاد جامعه در سایه امنیت اتفاق خواهد افتاد و در صورتی امنیت جامعه‌ای به مخاطره بیافتد نمی‌توان انتظار چندانی برای توسعه و حرکت رو به جلو در سایر ابعاد جامعه داشت. از سوی دیگر به‌طور طبیعی، بخش عمده‌ی از ظرفیت آگاهی بخشی، به عرصه دفاعی-امنیتی جامعه مربوط می‌شود؛ زیرا این عرصه ظرفیت قابل توجهی برای القای فریب و اغواگری توسط دشمن را دارد. از این رو، فرهنگ عمومی جامعه باید به حدی رشد یابد که امکان فریب عامه از میان برداشته شود. در عصر جدید، جوامع در حال توسعه، آماج حملات نرم دنیای سلطه و تبلیغات خوش‌رنگ و لعاب آن‌ها قرار گرفته‌اند. به نظر هاملینک، روند کنونی به‌سوی یک فرهنگ جهانی همسان با تأمین منافع صاحبان قدرت و ثروت پیش می‌رود و درنهایت بر فرهنگ‌های بومی و محلی چیره خواهد شد (هاملینک، ۱۳۷۲: ۴-۱۲). بسیاری از اندیشمندان و صاحب‌نظران دانشگاهی و حوزوی معتقدند برای کاستن از خطرهای عصر ارتباطات و رهایی از امواج اثرگذار تبلیغات و اقدامات نرم و فریب‌کارانه دشمن در جامعه‌های هدف، می‌بایست از همان ابزارهای دشمن و روش‌های نوین علم ارتباطات و

تبلیغات در جهت روشنگری و آگاهی بخشی افراد جامعه بهره گرفت؛ بنابراین آنچه در این عصر ضرورت می یابد، آگاهی بخشی به جامعه و انکشاف حقایق محیط پیرامونی است تا مردم بتوانند از میان انبوه اطلاعات و خبرها، واقعیت ها را تشخیص و بر اساس آن عمل نمایند و همانگونه که پیش تر مطرح شد نقش آگاهی و درک مردم جامعه و کارکنان سازمان های دفاعی از چیستی؟ چرایی؟ و چگونگی دفاع در برابر دشمن؟ و آگاهی از حقایق محیطی و توطئه های دشمنان و روش های مقابله ای و خنثی سازی آنها در توسعه دفاعی کشور انکارناپذیر است. اما اینکه این آگاهی بخشی دارای چه الزاماتی است و چه رابطه ای با توسعه دفاعی دارد پرسش اصلی پژوهش حاضر می باشد؟ از این رو، مسئله اصلی این پژوهش «شناسایی الزامات توسعه آگاهی بخشی در جامعه اسلامی و تبیین تأثیر آن بر توسعه دفاعی است».

مبانی نظری و پیشینه شناسی تحقیق

آگاهی بخشی

برای آگاهی و شناخت، تعریف های متعددی وجود دارد از جمله: «آگاهی از تصویرها، خاطره ها (حافظه ها) و انگیزه هایی که یا در چارچوب محیط بیرونی، ادراک و یا از یک نیروی شناختی درون پایه احضار می شوند (اسولیوان و همکاران، ۱۳۸۵: ۹۸). ویلیام جیمز در مورد آگاهی می گوید: «... آگاهی معمولی که در شرایط عادی، انسان از آن برخوردار است، عقل نامیده می شود. در واقع، این مرحله آگاهی، تنها پرده نازکی از نیروهای بالقوه ذهن آدمی است که غالباً دست نخورده باقی می ماند» (تورون، ۱۳۷۳: ۱۷). در کتاب نقش رسانه در آگاهی بخشی سیاسی اجتماعی تعریف آگاهی چنین آمده است: «آگاهی، چیزی فراتر از اطلاعات پراکنده در مورد یک رویداد یا یک شیء است؛ آگاهی که فراتر از احساس می رود و با تحلیل، تبیین، درک و دریافت حقایق و واقعیت ها همراه می شود. بدین ترتیب، شاید بهترین تعریف آن است که آگاهی را هرگونه انکشاف ذهنی حقایق و مترادف با بینش و بصیرت و شناخت و معرفت بدانیم. پیش زمینه های آن نیز تفکر، تعقل و دانش است که موجب انکشاف ذهنی حقایق و واقعیت ها می شود؛ زیرا تا وقتی دانش، تفکر و تعقل وجود نداشته باشد، آگاهی به وجود نمی آید. از این رو هرگونه فعالیت، پدیده یا کاری که منجر به انکشاف ذهنی حقایق شود، آگاهی بخشی نامیده می شود. در آگاهی بخشی، هدف اصلی، ارتقای سطح تفکر، آگاهی، دانش و بصیرت افراد جامعه در همه جنبه های زندگی است و تنها آن

نوع از اطلاع‌رسانی که منجر به شناخت و معرفت و آگاهی مخاطبان از وقایع و حقایق شود را شامل می‌گردد (یاوری وثاق، ۱۳۹۱: ۲۱-۱۷).

بسیاری از صاحب‌نظران بر این باورند که آگاهی‌بخشی با اطلاع‌رسانی، جامعه‌پذیری^۱ و فرهنگ‌پذیری یکسان نیست و تمایزهایی بین آن‌ها وجود دارد؛ در زیر به این تمایزها پرداخته می‌شود:

منظور از اجتماعی شدن یا جامعه‌پذیری آن است که یک انسان از بدو تولدش چگونه با جامعه و فرهنگ (ارزش‌ها و هنجارهای آن) انطباق می‌یابد (رفیع‌پور، ۱۳۸۷: ۳۵۰) و فرآیندی است که به انسان، راه‌های زندگی کردن در جامعه را می‌آموزد، شخصیت می‌دهد و ظرفیت‌های او را در جهت انجام وظایف فردی و به‌عنوان عضو جامعه توسعه می‌بخشد (کوئن، ۱۳۸۷: ۱۰۱).

در تعریف فرهنگ‌پذیری، سازگاری و هم‌نوایی عمیق فرد با هنجارها و موازین فرهنگی یک جامعه را فرهنگ‌پذیری می‌گویند (گیدنز، ۱۳۷۷: ۱۲۵). آنچه در جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری اتفاق می‌افتد، انتقال ارزش‌ها و هنجارهاست. بنابراین، در جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری، بالا بردن آگاهی و بصیرت افراد موردنظر نیست ولی در آگاهی‌بخشی، هدف اصلی، ارتقای سطح تفکر، آگاهی، دانش و بصیرت افراد جامعه در همه جنبه‌های زندگی است (یاوری وثاق، ۱۳۹۱: ۱۹). بر این اساس، آگاهی‌بخشی بار معنایی گسترده‌تر و موارد شمول بیشتری از جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری دارد. از این رو، تداوم و حفظ هویت فرهنگ ملی نیز جز با شناخت و آگاهی‌بخشی درباره امکانات و استعدادهای فرهنگ خودی در مبادله با دیگر فرهنگ‌ها ممکن نیست. جامعه‌پذیری هم جز با شناخت و آگاهی‌بخشی ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی شکل نمی‌گیرد.

از سویی دیگر اطلاع‌رسانی یعنی رساندن خبر، پیام‌های موردنظر و گزارش رویدادهای جامعه و جهان به مخاطبان. در اطلاع‌رسانی ممکن است اطلاعاتی که انتقال می‌یابد، درست و بنابر واقعیت باشد یا برعکس اطلاعاتی وارونه، غیرواقعی، دست‌کاری شده و در جهت منحرف کردن اذهان مردم باشد؛ ولی در آگاهی‌بخشی، اطلاعات باید با واقعیت‌ها و شناخت و آگاهی مخاطبان منطبق باشد (یاوری وثاق، ۱۳۹۱: ۲۰). بدین ترتیب منظور از آگاهی‌بخشی، آن نوع از اطلاع‌رسانی است که منجر به شناخت و معرفت و آگاهی مخاطبان از وقایع و حقایق می‌شود.

شریفی با جستجوی عمیق در آیات قرآن کریم، برخی از مصداق‌های قرآنی اهداف آگاهی‌بخشی را چنین مطرح می‌نماید: تعلیم حکمت‌ها (آل‌عمران: ۱۶۴)؛ هدایت به راه درست و متقن (اسراء: ۹)؛ دعوت به سرای سلامت (یونس: ۲۵)؛ خروج از ظلمت به سوی نور (مائده: ۱۶)؛ توجه دادن به

¹ - socialization

لزوم محوریت دین در زندگی (یونس: ۱۰۵)؛ تقویت روح عبودیت و بندگی (بقره: ۲۱)؛ بینش‌دهی و بصیرت بخشی (انعام: ۵۰)؛ بر حذر داشتن از فساد در زمین (شعراء: ۱۸۳)؛ تعقل‌زایی (بقره: ۲۴۲)؛ تفکر انگیزی (انعام: ۵۰)؛ تذکریابی (هود: ۲۴) و جهل زدایی (انعام: ۳۵) (شرف‌الدین، ۱۳۹۰: ۳۳-۳۰).

در آیه ۱۳۵ سوره مبارکه نساء آمده است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، پیوسته به عدالت قیام کنید و برای خدا گواهی دهید، هرچند به زیان خودتان یا پدر و مادر و خویشاوندان شما باشد. اگر توانگر یا نیازمند باشد، خدا به آن دو سزاوارتر است. پس از پی هوس نروید که در نتیجه آن از حق عدول کنید؛ اگر به انحراف‌ها بگرایید یا روی گردان شوید، بدون شک، خدا به آنچه انجام می‌دهید، آگاه است».

قرآن، هدف از بعثت و فرو فرستادن کتاب و پیامبران را آگاهی‌بخشی به مردم می‌داند تا مردم تعلیم و آموزش ببینند و درباره هستی و وظیفه خویش آگاهی یابند. در آیه ۱۲۵ سوره مبارک نحل نیز در خصوص روش‌های آگاهی‌بخشی چنین آمده است: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَ الْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ؛ مردم را با حکمت و اندرز نیکو به پروردگارت بخوان و با بهترین شیوه با آنان مجادله کن».

در نتیجه از نگاه حق تعالی یکی از بهترین روش‌های برقراری ارتباط با مردم و آگاهی‌بخشی و بیان حقایق به آنان، حکمت و اندرز نیکو است. حضرت امام علی (علیه‌السلام) نیز در این زمینه می‌فرماید: اگر حق در برابر مردم آشکار شود، زبان دشمنان قطع می‌گردد. اگر باطل هم خودش را آشکارا نشان دهد، بر طالبان حق پوشیده نمی‌ماند. کسانی که مردم را می‌خواهند گمراه کنند، باطل را به صورت خالص نمی‌آورند؛ آن را با حق می‌آمیزند و در نتیجه، شیطان بر آنان چیره می‌شود (نهج‌البلاغه، خطبه ۵۰).

سیاست امام علی (علیه‌السلام) در برابر سنت‌های نادرست و تعصب‌های جاهلیت، مبارزه با قبیله‌گرایی، سنت‌ها و تعصب‌های قبیله‌ای و فروریختن ارزش‌هایی بود که مردم با پایبندی و تقویت آن‌ها موجب قدرتمند شدن رؤسای قبایل و فرصت‌طلبان می‌شدند. امام علی (علیه‌السلام) در خطبه‌های فراوانی برای آگاهی‌بخشی و بیدار کردن مردم می‌کوشید و همواره مردم را به تعقل و اندیشه‌ورزی سفارش می‌کرد. ایشان در خطبه ۱۴ نهج‌البلاغه، ابزار دست دیگران شدن را نشانه سفاهت و نادانی می‌خواند و می‌فرماید: «خردهایتان اندک است و سفاهت در شما نمایان. نشانه تیر بلائید و طعمه لقمه‌ربایان و شکار حمله‌کنندگان».

مقام معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) نیز در این خصوص می‌فرمایند: همه‌ی آحاد ملت وظیفه دارند آگاهی و هوشیاری خودشان را نسبت به مسائل کشور و مسائل انقلاب و اسلام روزبه‌روز بیشتر کنند. به خباثت‌ها و توطئه‌های دشمنان درست توجه کنید. از دشمن کمین کرده‌ایی که منتظر فرصت است تا ضربت بزند، غفلت نکنید. بدانید که امروز با توکل به خدا و با وحدت کلمه و با حرکت پشت سر مسئولان است که ملت ایران می‌تواند این راه پُرافتخار را ادامه بدهد و به هدف برسد (سخنرانی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مورخ ۱۳۷۰). ایشان درجایی دیگر می‌فرمایند: هم به مردم اطلاع‌رسانی کنید، خبر دهید و پیشرفت‌ها را بگویید؛ هم اگر واقعاً موانعی وجود دارد، آن‌ها را هم شفاف با مردم در میان بگذارید (سخنرانی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مورخ ۱۳۸۱). همچنین معظم‌له در جایی دیگری می‌فرمایند: «واقعاً اطلاع‌رسانی را قوی کنید؛ رسانه‌های مناسب را تغذیه کنید؛ البته کار اطلاع‌رسانی، کار ظریفی است؛ یک کار هنرمندانه است» (سخنرانی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مورخ ۱۳۸۶).

ارائه‌دهندگان آگاهی‌ها باید منبع و منشأ کسب و اخذ پیام‌های روشنگر و آگاهی‌بخش خود را به مخاطبان معرفی نمایند، با استنباط از آیات قرآن کریم می‌توان نتیجه گرفت که مهم‌ترین عوامل ایجاد نشر صحیح، یاد حق و تقواست. ارتباط با خداوند انسان را در مسیر هدایت قرار می‌دهد و تقوا، ابزاری برای حرکت درست در این مسیر نورانی است، مسیری که انسان با حق آغاز می‌کند (اصغری ۱۳۸۸: ۱۰). منابع بصیرت‌زا از دیدگاه‌های حضرت علی (علیه‌السلام) نیز عبارت‌اند از:

- نفی وابستگی مادی: وابستگی مالی و طمع‌های مادی از عوامل فتنه‌ها و بی‌بصیرتی است (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۳۱).

- تکیه بر عقل: یکی از منابع افزایش بصیرت، تکیه بر عقل و اندیشه و استفاده از قدرت عقل است (نهج‌البلاغه، حکمت‌ها، باب ۴۱۶).

- افزایش علم و دانایی: اگر بصیرت را عاملی بر گسترش علم بدانیم، باید علم را ابزاری برای عمل مناسب نامید. تمامی اعمال انسان نیز نسبتی مستقیم با علم و حامل آن یعنی عمل دارد و پایه همه این تلاش‌ها نیز بصیرت است. توجه به قرآن کریم: «این قرآن است که با آن می‌توان راه حق را بنگرید و با آن سخن بگویید و به‌وسیله آن بشنوید. این قرآن پند دهنده است، نمی‌فریبد و هدایت می‌کند».

- توجه به تاریخ گذشتگان: حضرت علی (علیه السلام) انسان را به عبرت گیری از تاریخ و توجه به آثار گذشتگان دعوت می فرماید و آثار آن را مایه عبرت آمیزی می داند (نهج البلاغه، خطبه ۱۳۱). در دیدگاه مقام معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) نیز بصیرت جایگاه ویژه‌ای دارد وی همواره در بیانات خود در خصوص بصیرت فرموده‌اند: «بصیرت قطب‌نمای حرکت در اوضاع اجتماعی پیچیده امروز است؛ به گونه‌ای که اگر کسی این قطب‌نما را نداشت و نقشه‌خوانی بلد نبود، ممکن بود ناگهان خود را در محاصره دشمن ببیند» (سخنرانی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، مورخ ۱۳۸۸/۰۷/۱۵).

توسعه دفاعی

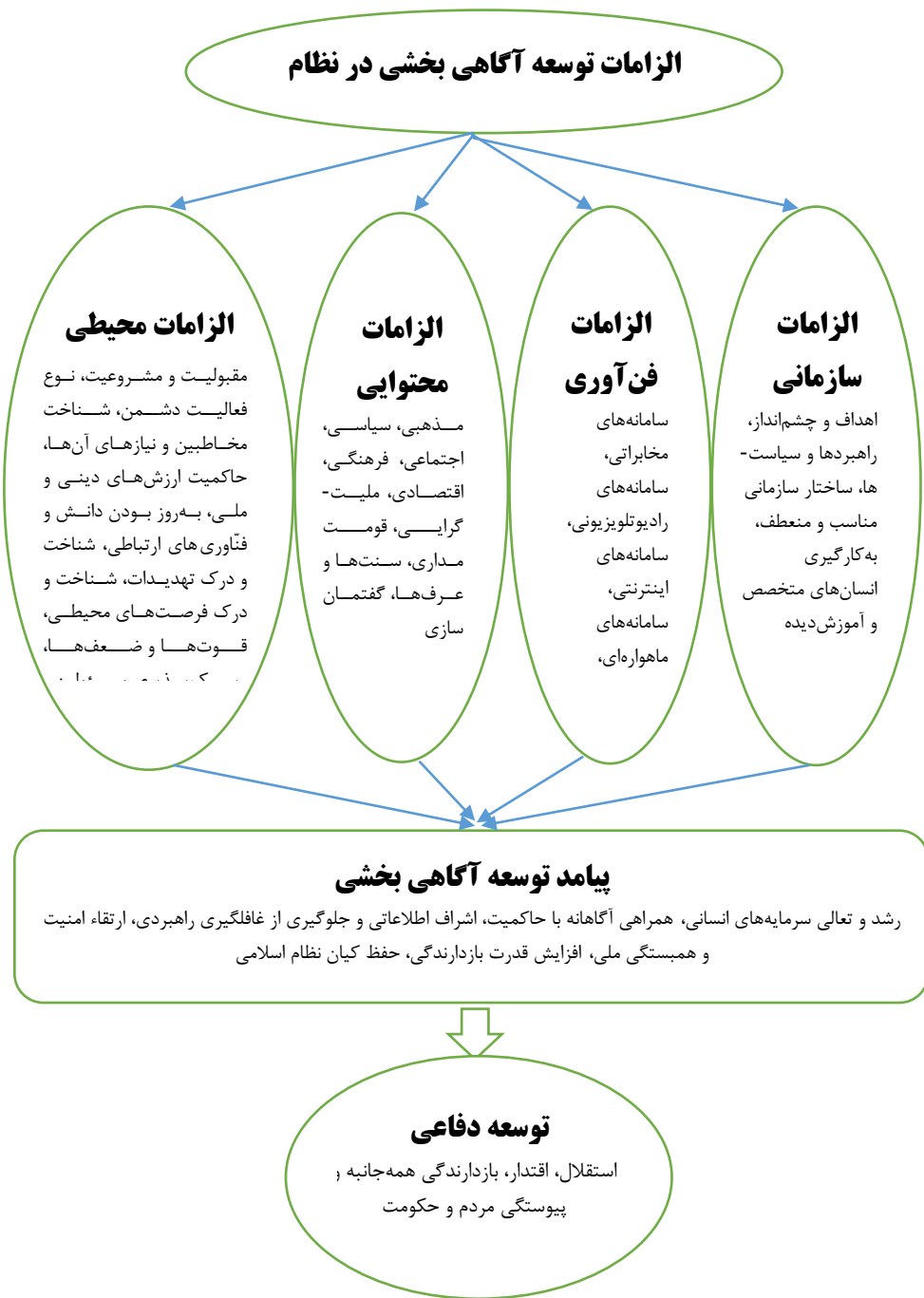
در محیط‌های متلاطم و متغیر امروزی همه سازمان‌ها ناگزیر از توسعه در کارکردهای درونی و بیرونی خود هستند (اسکینر^۱ و همکاران، ۲۰۰۲). بر این اساس، توسعه‌سازمانی ضرورتی انکارناپذیر است که با جهت‌دهی به اقدامات اصلاحی، بهبود اقدامات و عملیات سازمانی، موجب حفظ کارایی و اثربخشی سازمان می‌شود (ایلوت^۲ و همکاران، ۲۰۰۴). با توسعه، سازمان می‌تواند خود را با فناوری‌ها و چالش‌های جدید و همین‌طور با سرعت تغییر در شرایط و محیط، بهتر تطبیق دهند (بنیس^۳، ۳۰۱:۱۹۹۶). توسعه و تحول سازمانی چرخه چندبعدی، نوین و تلاشی است برنامه‌ریزی شده، در سراسر سازمان که گرداننده آن عوامل انسانی است (محمودی، ۱۳۹۲: ۵۰). مقام معظم رهبری حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) می‌فرماید: «دنیا در حال یک تحول است و نشانه‌های تحول را باید دید ولو این تحول به مرور در ظرف بیست سال انجام پذیرد» (سخنرانی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، مورخ ۱۳۹۲/۱۲/۱۵).

سازمان‌های نظامی نیز از این قاعده مستثنی نیستند و بایستی متناسب با تحولات این حوزه در سطح منطقه و جهان، شاخص‌های مؤثر بر توسعه دفاعی را شناسایی، تقویت و توسعه دهند. در حوزه توسعه دفاعی، توجه به مسائل و مشکلاتی از قبیل پایین بودن سطح آگاهی و دانش نیروی انسانی، بهره‌وری پایین، تعارض بین افراد و گروه‌ها، عملکرد گروهی ضعیف، ساختار سازمانی نامناسب، طراحی ضعیف وظایف، کم‌توجهی به خواسته‌های محیطی، روابط انسانی ضعیف و مسائلی از این قبیل حائز اهمیت هستند (نوروزی، ۱۳۹۱: ۳۶) که عمدتاً با شاخص‌های توسعه

منابع انسانی کارکنان سازمان‌های نظامی ارتباط داشته و یا تحت تأثیر آن می‌باشند (محمودی، ۱۳۹۲: ۵۰)؛ بنابراین توسعه منابع انسانی نقشی بسیار مهم‌تر از سرمایه فیزیکی در جوامع ایفا می‌کند و پیمودن راه‌های توسعه، تحول و تکامل دفاعی بدون توجه به توسعه فکری منابع انسانی دشوار می‌شود (زارع شاه‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۹۷).

در تحقیق حاضر طبق سند چشم‌انداز و الگوی مطلوب توسعه ایرانی اسلامی، شاخص‌های توسعه دفاعی شامل: استقلال، اقتدار، بازدارندگی همه‌جانبه و پیوستگی مردم و حکومت می‌باشد (نویخت و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۴۰)؛ بنابراین محور توسعه دفاعی، انسان است و شاخصی که توسعه انسانی را در جوامع بهبود می‌بخشد، توسعه دانش و آگاهی انسان است. ارتقای وضعیت دانش، آگاهی، تفکر و بینش انسانی در سازمان‌های نظامی و بین مخاطبین آن‌ها، یک برنامه تغییر و توسعه فردی و سازمانی است که مستقیماً بر روی شاخص‌های توسعه دفاعی مؤثر می‌باشد.

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

همان‌گونه که در مدل مفهومی مشخص شده است، الزامات توسعه آگاهی بخشی از نظر مبانی نظری و خبرگان حوزه مورد مطالعه، در چهار بعد الزامات سازمانی، الزامات فن‌آوری، الزامات محیطی و الزامات محتوایی تبیین شده‌اند. همچنین با استناد به ادبیات تحقیق و نظرخواهی از خبرگان، پیامد این توسعه دارای مؤلفه‌های: استقلال؛ اقتدار؛ رشد و تعالی سرمایه‌های انسانی، همراهی آگاهانه با حاکمیت، اشراف اطلاعاتی و جلوگیری از غافلگیری راهبردی، ارتقاء امنیت و همبستگی ملی، افزایش قدرت بازدارندگی، حفظ کیان نظام اسلامی می‌باشد.

پیشینه تحقیق

برابر بررسی‌های به‌عمل آمده از تحقیقات پیشین هیچ‌گونه پژوهشی مرتبط با مبحث «آگاهی بخشی» به دست نیامد، در واقع آنچه در این زمینه بیشتر مورد توجه قرار گرفته مفهوم بصیرت افزایشی است که طی چند سال گذشته و آن‌هم در پی اتفاقات پس از انتخابات سال ۱۳۸۸ شمسی مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. در حالی که این بحث ریشه در خلقت انسان و رسالت پیامبران دارد و مبحث جدیدی به‌خودی‌خود محسوب نمی‌گردد. آنچه از مطالعه دو مفهوم آگاهی بخشی و بصیرت افزایشی در اذهان متبلور می‌گردد نسبت کل به جزء است، بدین صورت که مفهوم بصیرت افزایشی بیشتر حول و حوش مسائل مذهبی و سیاسی است در حالی که مفهوم آگاهی بخشی همه ابعاد زندگی بشری را در برمی‌گیرد و مختص به ابعاد خاصی از زندگی نیست.

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق به لحاظ هدف از نوع تحقیقات کاربردی است و با رویکرد اکتشافی انجام شده است. شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و ابعاد مربوط به الزامات آگاهی بخشی از مبانی نظری و مصاحبه‌ها استخراج و سپس به روش دلفی در سه دور در اختیار اعضای جامعه آماری قرار داده شد و سپس نتایج با استفاده از آمار استنباطی تحلیل گردید. هدف اصلی دلفی، پیش‌بینی آینده بود، اما در زمینه‌های تصمیم‌گیری و افزایش اثربخشی آن، قضاوت، تسهیل حل مسئله، نیازسنجی، هدف‌گذاری، کمک به برنامه‌ریزی، تعیین اولویت، پیش‌بینی آینده، خلاقیت، سازمان‌دهی ارتباطات گروهی، جمع‌آوری گروهی اطلاعات، آموزش گروه پاسخ‌دهنده، تعیین سیاست‌ها، تخصیص منابع و اجماع یا توافق گروهی نیز بکار می‌رود. این فن به‌عنوان یکی از روش‌های مطرح در آینده‌پژوهی همواره راه‌گشای بسیاری از دغدغه‌های آینده است (احمدی، ۱۳۸۸: ۱۰۰).

جامعه آماری تحقیق شامل دو بخش مکتوب و خبرگی است که در بخش اول کلیه اسناد و مدارک

مرتبط با موضوع و در بخش دوم تعداد ۲۰ نفر از خبرگان و اساتید ارتباطات اجتماعی و رسانه که به روش هدفمند انتخاب شدند.

ابزار اصلی جمع‌آوری داده‌ها در بخش اسنادی، فیش‌برداری و در بخش خبرگی پرسشنامه محقق ساخته می‌باشد. روایی پرسشنامه از دو جنبه روایی ظاهری و محتوا به جهت روشن و بدون ابهام بودن گویه‌ها و همچنین کفایت کمیت و کیفیت آن‌ها توسط خبرگان و صاحب‌نظران و اساتید دانشگاه تأیید گردید. میزان ضریب اعتماد با روش آلفای کرونباخ $0/89$ (جدول شماره ۱) محاسبه گردید که مقدار آلفاهای محاسبه‌شده، بر قابلیت اعتماد بالای پرسشنامه صحه گذاشت.

جدول ۱. ضریب اعتماد گویه‌های پرسشنامه

ابعاد	تعداد گویه‌ها	الفای کرونباخ
سازمانی	۶	$0/92$
فن‌آوری	۷	$0/87$
محتوایی	۸	$0/86$
محیطی	۴	$0/79$
توسعه دفاعی	۵	$0/89$
کل پرسشنامه	۳۰	$0/89$

در این پژوهش برای تعیین میزان توافق نظر بین خبرگان از محاسبه میانگین و ضریب کندال استفاده شد.

جدول ۲. تفسیر مقادیر گوناگون ضریب هماهنگی کندال

مقدار میانگین	مقدار ضریب کندال	تفسیر	اطمینان نسبت به اولویت عوامل
۱ تا ۳	$0/1$	اتفاق نظر بسیار ضعیف	وجود ندارد
۳ تا ۵	$0/3$	اتفاق نظر ضعیف	کم
۵ تا ۷	$0/5$	اتفاق نظر متوسط	متوسط
۷ تا ۹	$0/7$	اتفاق نظر زیاد	زیاد
۹ تا ۱۰	$0/9$	اتفاق نظر خیلی زیاد	خیلی زیاد

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌ها

بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها، الزامات توسعه آگاهی بخشی با مطالعه منابع علمی به شرح ذیل شناسایی گردید.

جدول ۳. الزامات توسعه آگاهی بخشی حاصل از ادبیات تحقیق

مؤلفه	ابعاد
اهداف و چشم انداز	سازمانی
راهبردها و سیاست‌ها	
ساختار سازمانی مناسب و منعطف	
به کارگیری انسان‌های متخصص و آموزش دیده	
سامانه‌های مخابراتی	فن آوری
سامانه‌های رادیو تلویزیونی	
سامانه‌های اینترنتی	
سامانه‌های ماهواره‌ای	
سامانه‌های مبتنی بر بستر فیبر نوری	
مذهبی	محتوایی
فرهنگی	
سیاسی	
اجتماعی	
اقتصادی	
مقبولیت و مشروعیت	محیطی
نوع فعالیت دشمن	
شناخت مخاطبین و نیازهای آن‌ها	
حاکمیت ارزش‌های دینی و ملی	
به روز بودن دانش و فناوری‌های ارتباطی	
شناخت و درک تهدیدات	
شناخت و درک فرصت‌های محیطی	
قوت‌ها و ضعف‌ها	
رشد و تعالی سرمایه‌های انسانی	پیامدی
همراهی آگاهانه با حاکمیت	
اشراف اطلاعاتی و جلوگیری از غافلگیری راهبردی	

مؤلفه	ابعاد
ارتقاء امنیت و همبستگی ملی	توسعه دفاعی
افزایش قدرت بازدارندگی	
استقلال	
اقتدار	
بازدارندگی همه‌جانبه	
پیوستگی مردم و حکومت	

در گام دوم عوامل شناسایی‌شده از ادبیات موضوع (جدول ۳) در اختیار اعضای گروه دلفی قرار داده شد و از آنان درخواست گردید چنانچه با مؤلفه‌های ارائه‌شده و طبقه‌بندی آن موافق هستند نظر خود را اعلام و در صورت عدم موافقت با مؤلفه‌های پیشنهادی، دلایل خود را بیان و همچنین مؤلفه‌های که به نظر آنان مهم است را پیشنهاد نمایند. در این مرحله همه مؤلفه‌های معرفی‌شده تأیید گردید و مؤلفه‌های جدیدی نیز به شرح ذیل نیز از بین پیشنهاد اعضای گروه دلفی به آن‌ها اضافه شد.

جدول ۴. الزامات توسعه آگاهی‌بخشی حاصل نظرات نخبگان گروه دلفی (تغییرات)

مؤلفه‌های جدید اضافه‌شده	ابعاد
سبک مدیریت، قوانین و مقررات، نظارت، بودجه و اعتبارات	سازمانی
اپلیکیشن‌ها	فن‌آوری
ملیت‌گرایی، قوم‌مداری، سنت‌ها و عرف‌ها، گفتمان‌سازی	محتوایی
ریسک‌پذیری مسئولین و مدیران	محیطی
حفظ کیان نظام اسلامی	پیامدی

در گام سوم مؤلفه‌های شناسایی‌شده از منابع علمی که در مرحله اول دلفی به تأیید اعضای گروه رسیده بود (جدول ۳) به همراه مؤلفه‌های پیشنهادی اعضای گروه (جدول ۴) در قالب یک پرسشنامه تنظیم و جهت اعلام نظر مجدد به اعضای گروه ارسال گردید. در این مرحله نتایج دور اول تأیید شد.

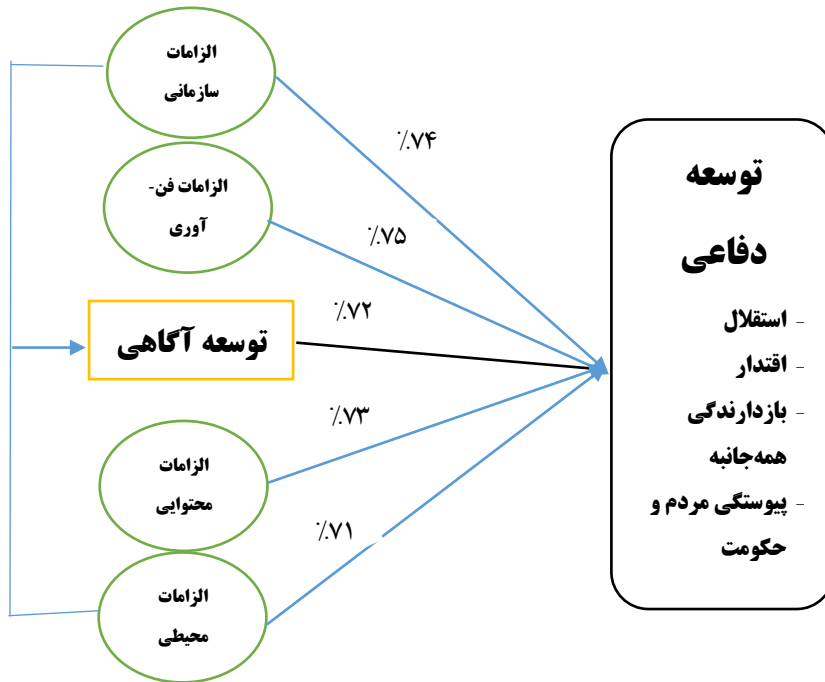
همچنین بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها و به‌منظور وجود ارتباط بین توسعه آگاهی‌بخشی و توسعه دفاعی، از ضریب همبستگی پیرسون استفاده‌شده است. چون مقدار سطح معنی‌داری

(Sig) از مقدار خطا (α) کمتر است، در نتیجه بین توسعه آگاهی بخشی و توسعه دفاعی همبستگی وجود دارد. مقدار ضریب همبستگی پیرسون ۰/۷۲۶ می‌باشد، که نشان‌دهنده همبستگی مستقیم بین دو متغیر می‌باشد. یعنی در سطح اطمینان ۹۵٪ ارتباط معنی‌داری بین این دو متغیر وجود دارد؛ بنابراین با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت: بین توسعه آگاهی بخشی و توسعه دفاعی ارتباط معنادار و مستقیمی وجود دارد. با توجه به این که ضریب همبستگی بین این دو متغیر دارای علامت مثبت می‌باشد، لذا جهت تغییرات این دو متغیر با یکدیگر هم‌جهت و از نوع مثبت است. با بهبود شاخص‌های توسعه آگاهی بخشی، شاخص‌های توسعه دفاعی بهبود خواهد یافت و در نتیجه پیوستگی بین مردم و نظام بیشتر و استقلال، اقتدار و بازدارندگی کشور در همه ابعاد تقویت و امنیت ملی افزایش خواهد یافت. ارتباط بین مؤلفه‌های توسعه آگاهی بخشی با توسعه دفاعی نیز مثبت است و نتایج این تحلیل در جدول (۵) آمده است.

جدول شماره ۵: نتیجه آزمون همبستگی

متغیر وابسته: توسعه دفاعی			متغیرها
نتیجه	سطح معنی‌داری	ضریب همبستگی	متغیر مستقل
همبستگی قوی	۰/۰۰۲	۰/۷۲۶	توسعه آگاهی بخشی
همبستگی قوی	۰/۰۰۰	۰/۷۴۳	الزامات سازمانی
همبستگی قوی	۰/۰۰۵	۰/۷۵۴	الزامات فن‌آوری
همبستگی قوی	۰/۰۰۰	۰/۷۰۸	الزامات محیطی
همبستگی قوی	۰/۰۰۲	۰/۷۳۸	الزامات محتوایی

شکل ۲. تبیین رابطه بین توسعه آگاهی‌بخشی (همراه با مؤلفه‌های آن) و توسعه دفاعی

با توجه به تحلیل‌های انجام‌شده توسعه آگاهی‌بخشی با همبستگی معادل ۷۲٪ بر توسعه دفاعی تأثیرگذار می‌باشد و الزامات فن‌آوری، الزامات سازمانی، الزامات محتوایی و الزامات محیطی هم به ترتیب با ضریب همبستگی ۷۴٪، ۷۵٪، ۷۲٪، ۷۳٪ و ۷۱٪ با توسعه دفاعی همبستگی و ارتباط دارند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف) نتیجه‌گیری

با توجه به دنیای متلاطم امروزی و تغییر و تحولات سریع در وسایل و فناوری‌های ارتباطی و از بین رفتن قدرت کنترل دولت‌ها بر مرزهای ورودی اطلاعات به مردم و افزایش قدرت آتش نرم دشمن به سمت مردم جامعه‌های هدف، فضای بسیار غبار آلودگی بر جوامع حاکم شده به‌گونه‌ای که تشخیص درست از غلط و حق از باطل بسیار سخت شده است. در چنین شرایطی وظیفه هدایت و روشننگری جوامع برای حفظ هویت و اصالت خود بسیار بیشتر از قبل خواهد شد و در صورتی که به توان حقایق و واقعیت‌ها را به اطلاع مردم رسانید (آگاهی‌بخشی) افراد می‌توانند درک درستی از محیط پیرامونی داشته باشند (بینش) در چنین حالتی تصمیمات آن‌ها درست،

کنترل‌شده، عقلانی، منطقی و ریشه‌ای خواهد بود؛ لذا در مسیر انتخابی ثابت‌قدم و مصمم هستند؛ این همان مرحله‌ای است که در برخی محافل دینی، از آن تحت‌عنوان بصیرت افراد یاد می‌کنند. به‌عبارت‌دیگر در صورتی‌که به توان آگاهی‌بخشی درستی برای مردم جامعه انجام داد می‌توان امیدوار بود که همراهی این مردم با حکومت خود و در دفاع از هویت ملی و دینی‌شان عمیق، دلی و ریشه‌دار باشد.

این تحولات و استفاده نظام سلطه از بسترهایی که خود ابداع‌کننده آن بوده جوامع را در آینده در معرض چالش‌های متعددی خواهند گذاشت که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، چالش مرتبط با توسعه آگاهی‌بخشی در مقابل با برنامه‌های آن‌ها است.

به‌طورکلی این چالش‌ها ناشی از تغییر در چهار بعد اساسی فناوری‌های جدید به‌کاررفته در صحنه ارتباطات اجتماعی، ساختارهای پیچیده و منعطف ارتباط مردم و حکومت‌ها، استراتژی‌ها متنوع و ناهمگون جنگ نرم و فرهنگ‌سازمانی غالب غربی است که هر یک از این تغییرات چالش‌های نوینی در حوزه آگاهی‌بخشی به مردم و بالطبع در توسعه دفاعی ایجاد می‌کند.

از این‌رو استفاده از رویکردهای آینده‌پژوهانه در توسعه سامانه‌های آگاهی‌بخشی می‌تواند از جمله راهبردهای ضروری برابر چالش‌های محیط پویای آینده درون جامعه و سازمان‌های نظامی و دفاعی و حتی غیرنظامی باشد؛ بنابراین پژوهش حاضر الزامات توسعه آگاهی‌بخشی را در چهار بعد؛ الزامات سازمانی، الزامات فن‌آوری، الزامات محیطی و الزامات محتوایی بیان می‌کند. الزامات سازمانی شامل مؤلفه‌های؛ اهداف و چشم‌انداز، راهبردها و سیاست‌ها، ساختار سازمانی مناسب و منعطف، به‌کارگیری انسان‌های متخصص و آموزش‌دیده می‌باشد که از بین این مؤلفه‌ها به‌کارگیری انسان‌های متخصص و آموزش‌دیده بیشترین تأثیر را بر توسعه آگاهی‌بخشی دارد و تحلیل روند توسعه کشورهای پیشرفته نیز حاکی از آن است که تربیت و آموزش نقش بی‌بدیلی در توسعه آگاهی‌بخشی دارد و عمدتاً کشورهای که نظام تربیتی و آموزشی قوی دارند و از تولید علمی بالایی برخوردار هستند، از انسان‌های توانمندی در همه حوزه‌ها برخوردار می‌باشند که این توانمندی منجر به توسعه آگاهی‌بخشی و در نتیجه کمک به فرآیند دفاع همه‌جانبه و قدرت دفاعی آن‌ها نیز شده است. همچنین ساختار سازمانی مناسب و منعطف کم‌اثرترین مؤلفه در مقایسه با سایر مؤلفه‌ها می‌باشد و بقیه مؤلفه‌ها در بین این دو مؤلفه قرار دارند. البته این گفته به‌هیچ‌عنوان به معنی اهمیت پایین یا بی‌ارزش بودن مؤلفه مورد بحث نیست و تنها در مقام مرتب‌سازی و رتبه‌بندی بیان گردید.

الزامات فن‌آوری شامل مؤلفه‌های؛ سامانه‌های مخابراتی، سامانه‌های رادیوتلوویزیونی، سامانه‌های اینترنتی، سامانه‌های ماهواره‌ای، سامانه‌های مبتنی بر بستر فیبر نوری، اپلیکیشن‌ها می‌باشد. از بین این عوامل، سامانه‌های اینترنتی بیشترین تأثیر را در توسعه آگاهی بخشی دارد؛ بنابراین بستر اینترنت ظرفیت بسیار عالی در اختیار طرفین قرار داده تا بتوانند در این جنگ نرم به نفع خود بهره ببرند. همچنین سامانه‌های مبتنی بر بستر فیبر نوری در مقایسه با سایر مؤلفه‌ها کمترین تأثیر را در توسعه آگاهی بخشی دارد و سایر مؤلفه‌ها نیز در بین این مؤلفه‌ها قرار دارند.

الزامات محیطی شامل مؤلفه‌های؛ مقبولیت و مشروعیت، نوع فعالیت دشمن، شناخت مخاطبین و نیازهای آن‌ها، حاکمیت ارزش‌های دینی و ملی، به‌روز بودن دانش و فناوری‌های ارتباطی، شناخت و درک تهدیدات، شناخت و درک فرصت‌های محیطی، قوت‌ها و ضعف‌ها، ریسک‌پذیری مسئولین و مدیران می‌باشد. از بین این مؤلفه‌ها، مقبولیت و مشروعیت بیشترین تأثیر را دارد زیرا مقبولیت و مشروعیت منبع آگاهی بخش تأثیر بسیار مستقیمی در پذیرش اطلاعات و خواسته‌های منبع از سوی مخاطب دارد که پیش‌نیاز توسعه دفاعی می‌باشد محقق خواهد شد.

الزامات محتوایی شامل مؤلفه‌های؛ مذهبی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، ملیت‌گرایی، قوم‌مداری، سنت‌ها و عرف‌ها، گفتمان سازی در همه این زمینه‌ها می‌باشد. از بین این مؤلفه‌ها، عوامل ملیت‌گرایی و قوم‌مداری، بیشترین تأثیر را در توسعه آگاهی بخشی دارد، زیرا این عوامل منجر می‌شود با تعصب و انگیزه بیشتری سایر مؤلفه‌ها را در چارچوب هویتی خود دنبال نمایند و همچنین محتواهای سیاسی به نسبت سایر مؤلفه‌ها کم‌ترین تأثیر را دارد زیرا افراد ممکن است در سلايق سیاسی اختلاف‌نظرهای بیشتری داشته باشند بنابراین سیاسی نمودن بیشتر اطلاعات کمی بر استقبال مردم از پیام‌های آگاهی بخشی نمایند.

توسعه دفاعی نیز شامل مؤلفه‌های؛ استقلال، اقتدار، بازدارندگی همه‌جانبه و پیوستگی مردم و حکومت می‌باشد. از بین این مؤلفه‌ها بازدارندگی همه‌جانبه بیشترین تأثیر را بر توسعه دفاعی دارد. بازدارندگی همه‌جانبه به معنای برخورداری از توانمندی‌های نظامی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی است که هیچ‌کدام را نمی‌توان نادیده گرفت بلکه باید توازن و تعادلی بین این ابعاد مختلف در نظر گرفته شود؛ و همچنین مؤلفه‌های پیوستگی بین مردم و حکومت، اقتدار و استقلال در جایگاه بعدی قرار دارند.

بین توسعه آگاهی بخشی با توسعه دفاعی ارتباط و همبستگی قوی معادل ۷۲٪ وجود دارد و الزامات فن‌آوری، الزامات سازمانی، الزامات محتوایی و الزامات محیطی هم به ترتیب با ضریب

همبستگی ۷۴٪، ۷۵٪، ۷۲٪، ۷۳٪ و ۷۱٪ با توسعه دفاعی همبستگی و ارتباط دارند. با توجه به همبستگی مثبت و مستقیم بین توسعه آگاهی‌بخشی و مؤلفه‌های آن با توسعه دفاعی و محوریت آگاهی جامعه در فرایند توسعه بر مبنای الگوهای ایرانی - اسلامی و توسعه دفاعی، هر چه قدر سرمایه‌گذاری برای توسعه سامانه‌های آگاهی‌بخشی افزایش یابد، منجر به توسعه شاخص‌های بصیرت افزایی شده و توسعه آگاهی نیز منجر به افزایش امنیت، اقتدار، استقلال، بازدارندگی و پیوستگی بین مردم و حکومت شده و امنیت ملی را افزایش می‌دهد.

ب) پیشنهاد

با توجه به نتایج یافته‌های به‌دست‌آمده پیشنهاد می‌گردد:

- ساختارها و تشکیلات سازمانی مناسب و یکپارچه رسمی و غیررسمی برای حوزه آگاهی‌بخشی در کشور ایجاد گردد و همه سازمان‌ها اعم از کشوری و لشکری و حتی خصوصی و غیردولتی‌ها از یک نظام یکپارچه تبعیت نموده و هماهنگ و همسان با هم حرکت نمایند. نکته مهم در این زمینه ارتباط مستقیم این فعالیت‌ها با اقدامات نرم و غیرملموس دشمن است که راه مقابله با آن نیز از می‌بایست از جنس همین نوع فعالیت‌ها یعنی نرم و غیرمستقیم باشد تا کارایی و اثربخشی حوزه آگاهی‌بخشی را افزایش دهد.

- جذب، تربیت و به‌کارگیری هوشمندانه سرمایه‌های انسانی متخصص در حوزه علوم ارتباطات اجتماعی و رشته‌های مرتبط با آن؛ در این خصوص باید توجه داشت که حوزه آگاهی‌بخش یک حوزه کاملاً تخصصی است که برای آن می‌بایست هم‌سطح با تخصص‌های سخت در کشور در نظر گرفته شود زیرا بر کسی پوشیده نیست موفقیت در حوزه نرم و افکار عمومی، هزینه‌های تقابل‌های سخت را کاهش خواهد داد. از این‌رو کیفیت و عملکرد مسئولین و کارکنان این حوزه بر موفقیت کشور در دفاع همه‌جانبه بسیار اثرگذار است.

- اختصاص اعتبار لازم برای تجهیز وسایل و ابزارهای نوین ارتباطی در حوزه ارتباطات در همه دستگاه‌ها و سازمان‌های مرتبط و استفاده از همه ظرفیت‌های رسانه‌های جمعی در هر دو فضای واقعی و مجازی.

- بازنگری در روش‌های سنتی و بهره‌گیری از روش‌های نوین و پویای تولید محتوا و ارسال پیام‌های ارتباطی متناسب با گروه‌های مختلف مخاطبین.

- بازنگری در آیین نامه‌ها و دستورالعمل‌های استفاده و بهره‌مندی از فضای مجاری متناسب با اثرگذاری آن‌ها در جامعه امروز؛ توضیح آنکه در این زمینه می‌بایست ضمن غافل نشدن از تهدیدات و مخاطرات فضای مجازی، نگاهی فرصت‌زا به آن داشت.
- بهره‌گیری از ظرفیت فراملی برای تولید محتوا و ارسال پیام به مخاطبین.
- استفاده از ظرفیت‌های عظیم مردمی در زمینه آگاهی‌بخشی به صورت هدفمند و هوشمندانه.
- با اعتماد به توانمندی‌های موجود حس خودباوری تقویت و جهت خودکفایی در این زمینه راهبردهای لازم اتخاذ گردد.
- عملکرد نرم دشمن در حوزه‌های مختلف به صورت مستمر رصد و بررسی و تحلیل گردد و برای مقابله با آن‌ها راهبردهای مناسب اتخاذ گردد.
- با توجه به گستردگی امکانات و تنوع برنامه‌های دشمن، کمیت و کیفیت برنامه‌های ارتباطی آجا متناسب با نیاز کارکنان و سازمان و سایر مخاطبین مرتبط با مأموریت اجا گسترش یابد.
- مخاطبین به‌طور دقیق شناسایی و تفکیک و اولویت‌بندی شوند سپس نیازها و ویژگی‌های هر طیف به‌طور کامل شناسایی و متناسب آن تولید محتوا گردد.
- با تولید محتوای مناسب تلاش شود سطح تفکر، دانش و بینش مخاطبین را نسبت اصول، ارزش‌ها، اهداف و مأموریت‌ها ارتقاء نمایند.
- محتوای مناسب جهت نهادینه کردن اصول و ارزش‌های اسلامی و ملی تولید و به‌طور هوشمندانه در اختیار مخاطبین قرار گیرد.
- با تولید محتوای مناسب تلاش گردد به بهترین نحو دوست و دشمن، فرصت و تهدید به مخاطبین معرفی گردد.

منابع و مأخذ

الف) منابع فارسی

- قرآن مجید
- نهج البلاغه. سیدرضی (۱۳۷۹). ترجمه عبدالمحمد آیتی، چاپ دوم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- نهج البلاغه. سیدرضی (۱۳۸۹). ترجمه محمد دشتی، چاپ یازدهم، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- مجموعه بیانات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، قابل دسترسی در سایت www.khamenei.ir
- احمدی، حمید (۱۳۸۸). بنیادهای هویت ملی ایرانی (چارچوب نظری هویت ملی شهروند محور)، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- احمدی، نسیم (۱۳۸۸). «معرفی و نقد روش دلفی»، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۲۲.
- اصغری، حسین (۱۳۸۸). «منابع بصیرت از دیدگاه حضرت علی (ع)»، رزونامه جوان، شماره ۳۶۰۹، مورخ ۱۳۸۸/۱۲/۱۴.
- پورعزت، علی اصغر (۱۳۹۱). عدالت حق مدار، آگاهی، رفاه، امنیت، تهران: انتشارات نشر علمی فرهنگی.
- تورن، کریسین (۱۳۷۳). به سوی علم آگاهی، ترجمه الهه رضوی، تهران: نشر مترجم.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۸۵). مفاهیم کلیدی ارتباطات، ترجمه میرحسین رئیس‌زاده، تهران: انتشارات فصل نو.
- حسینی، حسن (۱۳۸۷). «توسعه و شاخص آگاهی‌بخشی و بررسی وضعیت آن در ایران»، پیک نور، سال ششم، شماره اول.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸). آناتومی جامعه: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کاربردی. تهران: انتشارات شرکت سهامی انتشار.
- سلیمی نمین، عباس (۱۳۸۶). «مردم عین قدرت‌اند: نسبت قدرت و آگاهی در گفت‌وگو با حضرت امام خمینی رحمه‌الله»، نشریه همشهری، مورخ ۱۳۸۶/۱۱/۱۳.
- شرف‌الدین، سیدحسین (۱۳۹۰). «اهداف اطلاع‌رسانی رسانه‌ای از دیدگاه قرآن کریم (با تأکید بر رسانه ملی)»، فصل‌نامه بازتاب اندیشه، دوره جدید، شماره ۲.

- شهیدی، سیدجعفر (۱۳۷۷). خلاصه زندگانی علی بن الحسین (ع)، چاپ دوم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- کوئن، بروس (۱۳۸۷). مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه غلام‌عباس توسلی و رضا فاضل، چاپ بیست و یکم، تهران: سمت.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.
- معتمدنژاد، کاظم (۱۳۶۹). مسیری در تحول مطالعات ارتباطی، تهران: نشر سروش.
- نوبخت، محمدباقر (۱۳۸۹). الگوی مطلوب توسعه ایرانی اسلامی، کتاب نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی الگوی ایرانی- اسلامی پیشرفت، تهران: دبیرخانه نشست اندیشه‌های راهبردی.
- یوسفی، احمدعلی (۱۳۸۹). جایگاه انسان و سرمایه در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و مقایسه آن با نظام سرمایه‌داری. کتاب نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی الگوی ایرانی- اسلامی پیشرفت، تهران: دبیرخانه نشست اندیشه‌های راهبردی.

ب) منابع انگلیسی

- Blanchard. K, Carlos.j.p, Randolph.A, (1996). Empowerment take More Then one Minute, san Francisco, Berreti-Koehler.
- Elliott, G. C. Kao, S. and Grant, A. M. (2004). Mattering: Empirical validation of a social psychological construct. *Self and Identity*, 3: 339-354.
- Blanchard. K, Carlos.j.p, Randolph.A, (1996). Empowerment take More Then one Minute, san Francisco, Berreti-Koehler

Archive of SID